

איוב וישראל

מבקש אני להביא בפניכם פנינה מחיבורו של אחד מאנוסי פורטוגל, שנולד ב-1500, ששב – במסע מופלא – אל היהדות, ונידון לשריפה על קידוש השם ב-1532. כוונתי לשלמה מולכו. ב'ספר המפואר' (עמ' 33) קורא מולכו מחדש את ספר איוב, המהווה לדבריו, ייצוג של ההיסטוריה היהודית. אֵלֶיהָ מייצג את אֵלֶיהָ הַתְּשֻׁבִי מבשר הגאולה והרעים מייצגים את הדתות האחרות. אליפז התימני מייצג כמובן את אדום (הנצרות), שהרי שמו כשם בנו של עשו, ובלדד השוחי מייצג את ישמעאל. הוויכוח בין איוב לרעיו מקבל עתה הבנה חדשה: רעי איוב – הדתות האחרות, טענו, שסבלו של איוב-ישראל מוכיח שהיהדות אינה צודקת ואינה אמת. עבור בני ישמעאל ההצלחה הצבאית היא הוכחה מכרעת לאמיתות אמונתם. גם המחשבה הנוצרית הביניימית ראתה את גלות ישראל כהוכחה שהקב"ה מאס ביהודים והענישם על שדחו את ישו. כנגד דברי הרעים צועק איוב-ישראל שהוא חף מפשע. ההצלחה הצבאית אינה מוכיחה דבר ואין אפילו להסיק על אמתותה של דת מהצלחתה "לגייס" מאמינים. דברים אלה כבר נרמזו באגדה התלמודית המספרת על מפגש בין אלכסנדר מוקדון, הכובש הנודע, לבין חכמי הנגב (תמיד לב ע"א). אסתפק בקטע רלבנטי לענייננו מהדיאלוג המתנהל ביניהם כפי שהוא מפורש ומנוסח מחדש על ידי רש"י ומשקף באופן מופלא את העימות התיאולוגי שבין הנצרות ליהדות כפי שהיה בתקופתו:

אמר להן [אלכסנדר]... מה זה שאתם עומדים נגדי ואינכם מחזיקים יראתנו, הלא אתם יודעים כי אנחנו הרבים ואתם תחתינו.

אמרו ליה 'שטנא נצח' (השטן מנצח) - זו אינה ראייה, שהרי אתם רואים בכל יום שהשטן הוא נוצח ומטעה בני האדם, אף אתם אל תתמהו [=אל תביאו ראייה מהצלחתכם]

באופן פרדוקסלי, ההצלחה מעידה פעמים רבות דווקא על ההיפך ממה שהיא טוענת להוכיח, כי כנגדה ניצבת העמידה בניסיונות ההיסטוריים ונאמנות העם להקב"ה בתקופות של חולשה ורדיפות המהווים את ההוכחה העמוקה והחזקה ביותר לאמתותה של היהדות.

בסיום ספר איוב מגלה הקב"ה את האמת (מב, ז): "וַיֹּאמֶר ה' אֶל אֱלִיפָז הַתִּימֹנִי תָּרָה אִפִּי בָּךְ וּבִשְׁנֵי רֵעֶיךָ כִּי לֹא דִבַּרְתָּם אֵלַי נְכוֹנָה כְּעַבְדִּי אִיּוֹב". 'עַבְדִּי אִיּוֹב' הוא הוא עבד ה' הסובל, אותו תיאר הנביא ישעיהו וסיבלו הוא במסגרת ה"אקספרימנט" ההיסטורי הגדול ביותר - קיומו ושרידותו של עם ישראל כנגד כל הסיכויים וההיגיון היסטורי.

זיהויו של איוב עם ישראל, עלה מדי פעם בפעם בפרשנות, עלה ונשכח. רעיון זה כבר מופיע בימי חז"ל (בפסיקתא) ובתקופה המודרנית הוא התגלה מחדש ע"י מרטין בובר. כשלעצמי, פגשתי רעיון זה במאמר קצר שכתב הרב מרדכי אדרעי ז"ל, איש בואנוס איירס. הוא הפנה את מבטנו לפסוק בפרק האחרון של איוב (מב, י): "וה' שָׁב אֶת שְׁבוּת אִיּוֹב". זהו ביטוי המאפיין את השיבה הקולקטיבית של עם ישראל: "שׁוּבָה ה' אֶת שְׁבוּתֵנוּ כְּאַפִּיקִים בְּנֶגֶב" (תהלים קכז, ד). אין ההיסטוריה יכולה להסתיים ללא שבותם של בני איוב - ללא גאולת ישראל.

רעיונותיו של שלמה מולכו העמידו בפני דילמה המטרידה אותי זה זמן רב. אנא התלוו אלי למעין ניסוי דמיוני. מדינה משועבדת השתחררה זה עתה מהעול האימפריאליסטי ונתונה במאבק בין שני פלגים, האחד – אתיאיסטי, השני – עובד אלילים. מי מהם בעלי בריתנו? האם עובדי האלילים, המאמינים בדיבר הראשון שבלוחות - בקיומו של כוח עליון בתבל, שכדברי רב (מנחות קי ע"א): "קרו ליה א-להא דאלהא". כלומר, למרות שהם עובדים לכוחות עליונים רבים, הם מאמינים גם ב"א-להי הא-להים", כוח עליון מקור הכל. או שמא בעלי הברית שלנו הם דווקא אלו המעדיפים את הדיבר השני, כאילו לקיים את דברי רבי יוחנן "שכל הכופר בעבודה זרה נקרא יהודי" (מגילה דף יג ע"א). הלוא הם ביטלו 'אלהים אחרים' ושוב אינם עובדים פסל וכל תמונה, אף אם מתוך כך הם מתכחשים לא-להי האמת?

אינני חושב שיש לי פתרון לדילמה. אולי יש לכם קוראים יקרים? על כל פנים, שני יסודות ברורים לי. מקורות היהדות וההיסטוריה האנושית גם יחד, מלמדות אותנו שהדת יכולה להיות מניע להשלטת טוב וחסד בעולם, או להיפך חלילה למקור אכזריות ושחיתות. או אז, היא תהיה עבודה זרה, אף אם היא מונותיאיסטית. לעומת זאת, לפעמים תתכן דוקא ברית תיאולוגית נסתרת בין דת האמת לבין החילוניות והאתאיזם. רעיון זה ביטא הראי"ה קוק: ה'כפירה' של העידן המודרני הייתה בהגותו מעין תהליך של חיטוי, ריפוי ותיקון האמורים להוציא מהאנושות את שרידי האלילות שדבקו בדתות המונותיאיסטיות. הרב קוק קיווה ש'כפירה זו' תוביל לתיקון מוסרי, שהרי אותן הדתות ש"זכו" לכוח פוליטי, הפכו שותפות לשחיתות השלטון ולאינטרסים שלו. המוסדות והמדינות הנוצריות כשלו גם כשעמדו מנגד אל מול פני השואה. בימינו, עומד האסלאם בפני ניסיונות היסטוריים דומים. ומבלי שהוא ירגיש בכך, בהתלהבות של כוח והזיות ניצחון הוא מובל אל עברי פי פחת של כישלון רוחני עליו הוא יעמוד במשפט בפני בית דין של מעלה, שלא לוקח שוחד ואינו ירא מפני נקמה. שוב עלולה הדת להחלל, וחילולה הוא אחד הפשעים החמורים של האנושות, שחטאה, וממשיכה לחטוא בכך.

ולסיום, הערה אחרונה לר' שלמה מולכו: את צופר הנעמתי לא הצלחת, לדעתי, לזהות בצורה נאותה. לכן חשבתי, שבדיעבד נשאר לו "תפקיד מכובד": עליו לייצג את הקומוניזם ויורשיו בני דורנו - השמאל הרדיקלי החדש. ואולי דווקא מתאים לו יותר לייצג את דת הפוסט-מודרניזם. כן. גם היא דת, וגם היא שופעת חטאים.